

OBSAH

Po sto letech	9
Miroslav Hroch	
První světová válka a střední Evropa v mezinárodních souvislostech (1914–1918)	25
Petr Prokš	
Vatikán a vznik Československa v roce 1918	53
Marek Šmíd	
Maďarsko-československá jednání v letech 1918–1920 aneb Jak česká uhelná blokáda přinutila Budapešť opustit Slovensko a Podkarpatskou Rus	85
Aliaksandr Piahanaŭ	
„Co s ním budeme dlouho mluvit, nedá-li klíč dobrovolně, bude z něj mrtvola!“ Německý Liberec versus českoslovenští legionáři	135
Jan Hnělička	
Projevy ozbrojeného násilí na jihu Moravy v době hrozícího konfliktu o oblast Deutsch-Südmähren	169
Lukáš Lexa	
Mezi kontinuitou a revolucí. Moravská města na počátku Československa	229
Martin Rája	
Německé Brno mezi Prahou a Vídní: reakce brněnských Němců na vznik Československa	295
Šárka Navrátilová	

Medzi samosprávou a zoštátnením (Miestna správa na Slovensku po roku 1918)	329
Ondrej Podolec	
Čeští úředníci na Podkarpatské Rusi na počátku republiky	361
David Hubený	
Fenomén „mlčiacej väčšiny“ na príklade multietnického Spiša po vzniku Československa	399
Martin Furmanik	
Československá republika jako hodnota? Postoj českožidovského a sionistického (národněžidovského) hnutí k novému státu	421
Blanka Soukupová	
K památce československých legionářů romského původu	453
Lada Viková	
Policejní ředitelství v Praze na prahu nové doby	497
David Hubený	
Vězeňský personál v období první Československé republiky	527
Aleš Kýr	
Československé úřady a národnostní otázka v oblasti průmyslu na Těšínsku 1920–1938	545
Grzegorz Gąsior	
Právní, bezpečnostní a vojsková ochrana československé hranice 1918–1938	589
Stanislav Polnar	

Shrnutí	609
Summary	622
Seznam autorek a autorů	637
Literatura	639
Seznam vyobrazení	675
Jmenný rejstřík	690

PO STO LETECH

Miroslav Hroch

Ať si to přejeme či nikoli, minulost se nám nabízí v podobě nekonečného množství nejrozmanitějších příběhů, které mívají váhu jen nepatrnou, a my jim nevěnujeme téměř žádnou pozornost. Většina toho, co se událo v minulosti jedince, obce či národa, je přirozeným během věcí předurčena k zapomenutí a obvykle není důvodu toho litovat. Někdy k těm minulým příběhům přistupujeme jako k jakémusi vrakovišti, kde se nám tu a tam zalíbí nějaká součástka, lesklý detail, něco na památku, stejně jako se nám z minulých příběhů tu a tam něco zalíbí, zaujme nás, a to bez ohledu na to, jakou úlohu příběh plnil ve své době. Zvláště když je příběh dobře vyprávěn.

To je jen jedna podoba minulosti, jakési stíny, které vrhá, je-li patřičně osvětlena, a které můžeme ignorovat. Minulost však není jen souborem takových pro nás již bezvýznamných příběhů, ale nabízí, ba vnucuje nám i příběhy jiné, takové, jimž se nevyhneme tím, že se budeme snažit je zapomenout. Obvykle se – a to právem – hovoří o břemenu historie, jehož se nezbavíme, tedy o událostech a procesech, které svými dopady ovlivnily podobu naší současnosti a zároveň vstoupily natrvalo do našeho povědomí a následně do kolektivní paměti. Následně se staly součástí nás samých. Zajisté, detaily, z nichž se skládaly, mohou být zapomenuty, někdy dokonce může do zapomenutí upadnout i proces sám. Proměny, které přinesly našim předkům, s námi však zde zůstávají dodnes, můžeme se od nich distancovat, stejně jako je můžeme povýšit na

mýtus, nic nezměníme na tom, že ony pozměnily naši minulost, a tedy i nás.

K takovým příběhům velké transformace patří soubor převratných událostí, k nimž došlo na konci a v důsledku první světové války, zhruba v letech 1917–1920. Byla to transformace, kterou směle můžeme nazvat revolucí a která zasáhla nejen Evropu, ale měla své dopady i na jiných kontinentech. Pro řadového českého občana byl její nejdůležitější složkou vznik Československé republiky. Tato tehdy zcela mimořádná událost se ovšem stala pro většinu z nás naprostou samozřejmostí, a pokud někomu připadá ještě dnes jako cosi mimořádného, pak spíše díky tomu, že se každoročně slaví, a možná také díky školnímu dějepisu. Při tom jen málokdo si uvědomí, že to byla jen jedna, vlastně spíš méně podstatná součást obrovských proměn, které v té době proběhly.

Nejvýznamnější z nich byly asi proměny politické: připomeňme si rozpad velkých multietnických říší habsburské, osmanské a do jisté míry i ruské a následný zrod nových států, které většinou měly povahu států národních s republikánským zřízením. Ale k politickým proměnám patří také posílení demokratického uspořádání těchto států spojené s politickou emancipací dosud politicky bezprávných skupin – chudých občanů, žen. K tomu se řadila emancipace sociální. Ať již se tak dělo vlivem ruské říjnové revoluce, či ze snahy vládnoucích tříd předejít takovému vlivu, jisté je, že začaly proměny, jež zlepšovaly pracovní podmínky dělníků, omezovaly pracovní týden a nakonec vyústily – jakkoli zpočátku jen v části evropských zemí – v sociální stát, resp. sociálně tržní hospodářství, které se většinou současníků zdá samozřejmostí.

Navenek asi nejmarkantnější byl nástup republikánského státního zřízení, jež do té doby v Evropě existovalo jen ve Francii a v Helvetské konfederaci. Nové státy, které vznikly v 19. století, jako např. Řecko, Belgie, Rumunsko, Bulharsko, ještě s naprostou samozřejmostí vznikaly jako monarchie, kde vládla nějaká (většinou ovšem cizí) dynastie. Ještě většina občanů samostatného Norska se roku 1905 v referendu rozhodla dát své zemi podobu království, byť pod dánskou dynastií. Se světovou válkou se vše změnilo. Zdá se, že poslední významnou demonstrací monarchismu byl proslulý manifest císaře Františka Josefa *Mým národům*, který poslal na smrt desetitisíce mladých příslušníků těchto „svých“ národů.

Republikánské zřízení přijaly nejen všechny nově se ustavující národní státy střední a středovýchodní Evropy (s výjimkou Jugoslávie), ale také Rakousko, Německo a Irsko. Ať již proklamačně či pragmaticky se vzorem či inspirací republikanismu stala Francie, kde toto zřízení zavedli, mimochodem po tuhém zápase s monarchisty, během sedmdesátých let 19. století. Noví republikáni se hlásili k odkazu Velké francouzské revoluce. Mělo tedy v tomto kontextu své opodstatnění, že Masaryk označil onen velký transformační proces jako národní revoluci, či dokonce „světovou revoluci“. Vskutku nešlo o pouhou irelevantní proměnu státního zřízení. Toto souznění s revolucí mělo své racionální jádro. Republika potřebovala ke své existenci ustavit – aspoň deklarativně – principy občanské rovnosti pro chudé i bohaté, pro muže a ženy, a to nejen před soudem, ale i před volebními urnami a ve veřejném prostoru.

Již při zběžném pohledu na další osudy nejen československé, ale i ostatních nových republik ovšem zjistíme, že proží-

valy mnohá klopýtnutí, že jejich cesta ke stabilní demokratické vládě nebyla snadná. Ekonomika byla v důsledku čtyřleté války devastována. Vnitřní polofeudální uspořádání, které tyto státy musely přetvářet jako neblahé dědictví po starých říších, i sama demokratizace byly zdrojem rozporů a otřesů. Nový politický systém teprve hledal nástroje, jak se s nimi vyrovnat. Ne vždy se to dařilo demokratickou cestou. Cesta se otvírala autoritářským tendencím, jak to známe ve Finsku, na Litvě, v Lotyšsku, Polsku i na Balkáně. S jistou modifikací sem můžeme zařadit i dramatické otřesy v Rakousku a Německu. V tomto kontextu potíží růstu mladých republik musíme posuzovat také vývoj republiky československé. Nepotřebujeme snad ani žádnou hlubokou analýzu k tomu, abychom zjistili, že si její nové elity poradily s porodními bolestmi svého státu líp než kdekoli jinde. Pokud i tento stát ztroskotal, nebylo to v důsledku nepřekonatelných vnitřních rozporů, ale v první řadě zásahem vnějšího faktoru. Geopolitickou polohu si žádný z nových států nemohl vybírat.

Jak bylo výše uvedeno, dostalo uspořádání nově se ustavujících republik podobu **národních států** – opět s výjimkou Jugoslávie, která se ostatně nejdříve deset let jmenovala Království Srbů, Chorvatů a Slovinců, čímž demonstrovala, že jde o spojení tří národů v jeden. Tím vstupuje do našich úvah to, co vzniku těchto národních států předcházelo: proces utváření moderních národů cestou národního hnutí. Nikdo nepochybuje o tom, že 19. století probíhalo nejen ve znamení industrializace, demokratizace a dalších modernizačních procesů, k nimž patřilo i dělnické hnutí, ale také ve znamení národa. Tedy nejen ve znamení zápasu o sociální a občanskou emancipaci, ale také ve

znamení zápasu o emancipaci národní. Vyjádřeno v heslech – ve znamení socialismu a nacionalismu. Ta paralela však není zcela přesná.

Zatímco občanská a sociální emancipace probíhaly ve všech evropských zemích – i když si budeme vědomi rozdílných variant tohoto procesu – podle obdobných parametrů, v případě utváření národů tomu bylo jinak. Národní myšlenka měla odlišnou relevanci i podobu v případě oněch několika národů, které označuji jako státní národy, protože měly svůj stát od středověku, jako byla např. Francie, Švédsko, Anglie či Nizozemí, a v případě národů, které se utvářely jako národní zápas na půdě multietnických říší.

Na tomto místě je záhodno připomenout, že území evropských multietnických monarchií sice dominovala kulturně i politicky jedna národnost – německá, ruská, osmanská, dánská, kastilská, anglická (záměrně zde neužívám termínu národ) –, ale vedle toho velkou část obyvatelstva tvořili příslušníci etnických pospolitostí, kteří jazykově a kulturně k vládnoucí kultuře nepatřili. Obvykle jejich sociální skladba neodpovídala dobovému normálu, protože v ní chyběly vládnoucí třídy – šlechta, podnikatelé, byrokratické elity. Kromě toho, jen někdy obývaly tyto etnické pospolitosti území, které mělo v rámci říše jistou autonomii. Většinou si příslušníci těchto skupin byli vědomi své osobitosti a sounáležitosti, měli představu o společném původu. Jen výjimečně se jednalo o prosté etnické kategorie, skupiny, jejichž příslušníci si své osobitosti nebyli vědomi, ba neměli pro sebe ani označení. Proto je vhodné přijmout pro ně označení etnická pospolitost (community), které doporučuje britský sociolog Anthony Smith.

V případě státních národů byla národní existence a její státní zakotvení samozřejmostí a národní zájem, označovaný často jako nacionalismus, se obracel ven – proti sousedům, resp. do kolonií. Ve druhém případě se národní zájem projevoval snahou získat pro nově mobilizované příslušníky vlastního národa všechny atributy plnohodnotné národní existence. Toto úsilí označujeme jako národní hnutí a jeho nositelem byla zpočátku nepříliš početná vrstva vzdělanců, kteří se snažili přesvědčit příslušníky své etnické pospolitosti, aby přijali identitu s abstraktním celkem, který má vyšší hodnotu než jejich obec či region – tedy že se mají cítit národem. Je opodstatněné označovat tento typ jako „malý národ“, přičemž adjektivum „malý“ nezohledňuje početnost ani územní velikost, ale cestu, okolnosti vzniku tohoto národa.

Zavedlo by nás příliš daleko, kdybychom na tomto místě podnikli exkurs do problematiky formování moderních evropských národů. Omezím se proto jen na několik charakteristik:

- Proces utváření národa cestou národního hnutí probíhal od učenického zájmu skupinky vzdělanců přes agitační fázi až k fázi masové, při čemž agitační fáze nemusila být všude úspěšná, takže přechod k masovému národnímu hnutí nebyl nutností. Přitom teprve dosažení masové povahy bylo podmínkou pro úspěch politického programu, který mohl, ale obvykle nezahrnoval program samostatnosti.
- Národní hnutí neprobíhala synchronně. Některá, jako české, maďarské, irské, řecké, začínala svoji agitační fázi již na prahu 19. století, jiná nastupovala teprve kolem poloviny

století (např. slovenské, estonské, finské, bulharské) a ještě později začala např. litevská a katalánská národní agitace. Někdy nedosáhla agitace plného úspěchu ani na počátku 20. století (Ukrajinci, Katalánci, Vlámové). V důsledku této markantní asynchronie byla sociální, politická i kulturní situace na pomyslné startovní čáře zrodu národního státu velmi rozdílná. Teprve v kontextu asynchronie můžeme kvalifikovaně analyzovat a posuzovat problémy, se kterými jednotlivé národní státy zápasily. To platí ostatně nejen pro startovní čáru roku 1918, ale také pro startovní čáru, kdy se rodily další nové národní státy – 1990.

- Při všech rozdílech je třeba vidět také shody, shodné důsledky, které zanechala v myšlení lidí, v národních stereotypech ona základní výchozí zkušenost. Sdíleli společný pocit nesamozřejmosti národní existence, z toho plynoucí dojem (obvykle opodstatněný) vnějšího ohrožení. Odtud plynula mobilizující představa, že je třeba dokázat „světu“ vlastní přínos civilizaci či lidstvu – tedy smysl existence malého národa. Někdy se o souboru těchto stereotypů hovoří jako o defenzivním nacionalismu.

Ať už byla cílem národního hnutí plná nezávislost či nikoli, bylo to od samého počátku hnutí, které požadovalo jisté změny, úpravy, a stálo tedy v opozici proti stávajícím poměrům. Tak bylo předem určeno, že se jeho předáci vymezovali a obraceli proti státnímu útvaru, na jehož půdě žili, tedy proti vládnoucím elitám multietnického impéria. – Rakouska-Uherska, Ruska, osmanské říše, Dánska. Pokud se omezovali na péči o ja-

zyk, školy, kulturu, mohli většinou počítat s tolerancí a někdy i s podporou. Kultura je záležitostí prestiže. Jakmile však se začali zajímat o posílení samosprávy, regionální autonomie, dostávali se do polohy boje o moc. Objem moci je omezený a z nových pretendentů roste pro etablované staré elity nebezpečí, že se o moc budou muset dělit. A tady už to nebylo jednoduché. Mocenský úspěch předáků národního hnutí, tedy nastupujících národních elit, vždy znamenal ztrátu pro elity staré, ohrožení a prolomení jejich mocenského monopolu.

Plná státnost, tedy separace od multietnické říše se mohla za daného poměru sil zdařit jen ve dvou případech. Za prvé tehdy, jestliže se podařilo národnímu hnutí získat nějakou oporu zvenčí, jak tomu bylo v 19. století na Balkáně. Za druhé tehdy, když se stará říše zhroutila, protože nedokázala zvládnout otřesy, které přinesla světová válka. Velká transformace poválečných let vyrůstala právě z této krize a vítězové byli ti, kdo si uvědomili, že zde se naskytá jedinečná příležitost pro emancipaci malého národa. T. G. Masaryk k nim patřil, ale nebyl ve své prozíravosti jediným.

Tak obrovská změna, jako bylo vydělení několikamilionového národa, který tvořil jednu z provincií, z područí multietnického státu s centrem ve Vídni, nemohla ovšem být dílem skupinky politiků a zkušených odborníků mnoha oborů, byť i byl sebenadanější a sebeobratnější. Taková změna musela těžit z masové podpory těch, v jejichž jménu požadovali nezávislost. Zde stojíme před kardinální otázkou, o které můžeme stále znovu spekulovat, ale na kterou neznáme a nikdy nezískáme jednoznačnou odpověď: jak velice si přáli příslušníci zformovaného již českého, finského, ale třeba také polského

a irského národa získat vlastní národní stát? Jaký výsledek by mělo referendum, které by se jich v oné době na to zeptalo? Zajisté, známe obrazy nadšených Pražanů na Václavském náměstí 28. října, víme o požadavcích sociální demokracie na demonstracích krátce předtím. Jak ale můžeme dokázat, že reprezentovali názor většiny národa? Víím pouze o jediném případě, kde známe jednoznačnou odpověď, a to díky tomu, že se takové referendum vskutku konalo. Byl to případ referenda o norské nezávislosti roku 1905. To se ovšem probíhalo v podmínkách míru a v zemi, která nebyla rozvrácena válkou a již o téměř sto let předtím získala širokou autonomii.

Do světa dohadů a dedukcí v posledních letech zasáhli někteří mladí američtí badatelé, kteří – opět ovšem na základě nepřímých důkazů a dedukcí – zdůrazňují roli „národní indiference“ velké části populace z řad nevládnoucích etnických skupin. Je vskutku možné, že Československo – obdobně jako Litva, Estonsko, a dokonce i Polsko – získalo státnost, po níž vlastně většina obyvatel těchto nových států netoužila. V každém případě jde o spekulaci, kterou nelze dokázat, stejně jako nelze dokázat, že tomu bylo naopak. V tom je základní slabina spekulativního konceptu „národní indiference“.

Na tomto místě, při úvaze o národním státu, je však třeba se zamyslet nad tím, jak to vlastně je s národem. Národ bychom přece neměli chápat pouze v konkrétním hmatatelném smyslu jako velký soubor lidí, kteří se za národ považují. Národ existuje také v jiné poloze: jako abstraktum, jako označení ideální pospolitosti kulturních hodnot. Ochota přinášet oběti pro národ se přece nevztahuje k souboru jedinců, ale k představě, ideji (chcete-li, ke konstrukt) národa, která existuje v hlavách

**MEZI KONTINUITOU A REVOLUCÍ.
MORAVSKÁ MĚSTA NA POČÁTKU
ČESKOSLOVENSKA**

Martin Rája

I. ÚVOD

Události spojené se vznikem samostatného československého státu bývají označovány za přelomové. Současníci je označovali dokonce za revoluční a Československo tak mělo tzv. Revoluční národní shromáždění, revoluční vojsko apod. Proběhly samozřejmě zásadní změny, avšak řada vnitřních struktur zůstala do značné míry zachována (např. byly přejaty zákony a nařízení). Situace v českých zemích se tak pohybovala někde mezi oběma póly – revolucí a kontinuitou. Pro zajištění fungování nového státu bylo nutné ovládnout nebo alespoň neutralizovat silové složky (armádu, četnictvo, policii), ale rovněž správní úřady. Děje spojené s vytvořením nového státu budou představeny na příkladu několika moravských měst – konkrétně Brna, Olomouce, Slavkova u Brna a Znojma.

Moravská města by se dala – z hlediska událostí poslední čtvrtiny roku 1918 – rozčlenit do tří skupin. V první se nacházely obce s českým nebo převážně českým obyvatelstvem, které vedli čeští politici. Druhou skupinou jsou města národnostně smíšená, v nichž si převahu na radnici udrželi němečtí představitelé (např. Brno, Jihlava, Moravská Ostrava, Olomouc). Do poslední skupiny náležela města s převážně nebo zcela německým obyvatelstvem na jižní i severní Moravě (např. Mikulov, Šternberk, Šumperk či Znojmo).

Národnostní otázka patřila v českých zemích od 2. poloviny 19. století mezi klíčová témata a Češi s Němci spolu zápolili o převahu na zemské i komunální úrovni. Počáteční jasná německá dominance se postupem času zmenšovala a českým politikům se podařilo zvítězit v několika „bojích o radnice“

a ovládnout část měst s jazykově smíšeným obyvatelstvem (např. Hranice, Litovel, Prostějov, Třebíč či Vyškov).¹ První světová válka v obou národnostech vzbudila pocit, že k zásadnímu a „definitivnímu“ vyřešení situace (ve prospěch jedné ze stran) dojde záhy po konci války.

Zatímco němečtí politici na Moravě spoléhali při zajištění své lokální moci v oblastech s převahou německy hovořícího obyvatelstva především na stávající reprezentanty municipality, poslance, spolky a případně rodící se lidové či národní rady (Volksräte, Nationalräte),² česká strana hodlala řešit zajištění svých státoprávních požadavků na místní úrovni především prostřednictvím husté sítě okresních (a někdy i místních) národních výborů. V nich měly být zastoupeny všechny české politické strany – buď podle výsledků voleb do říšské rady z roku 1911, nebo paritně. Průměrně mívaly dvanáct až patnáct členů, jejichž práci řídilo předsednictvo a k projednávání speciálních otázek mohly Národní výbory vytvářet zvláštní odbory. Iniciátory a organizátory okresních národních výborů na Moravě bývali převážně příslušníci inteligence (výjimečné postavení zde měli advokáti, kteří předsedali téměř dvaceti okresním národním výborům).³ Členové výborů se rekrutovali

-
- 1 Malíř, J., *Obecní samospráva a národnostní problematika na Moravě před rokem 1914 (deset poznámek k „boji o radnice“ moravských měst)*. In: Kokojanová, M., (ed.), *Národnostní problémy v historii měst*. Prostějov: Muzeum Prostějovska a Okresní archiv, 1993, s. 75–87.
 - 2 Schelle, K., *Organizace československého státu v meziválečném období (1918–1938)*. Praha: Eurolex Bohemia, 2006, s. 68–70.
 - 3 Peša, V., *Národní výbory v roce 1918 na Moravě a ve Slezsku (Příspěvek k 40. výročí vzniku ČSR)*. *Časopis Matice moravské*, 68 (1958), s. 270. Advokáti stáli →

také z řad zástupců samosprávy, případně masových spolkových organizací (jako byl např. Sokol).⁴

2. BRNO

2.1 Situace před převratem

V Brně měli většinu důležitých institucí pod kontrolou němečtí politici a činitelé. Zvláště v obecním výboru a radě města nezasedal (kvůli speciálnímu volebnímu řádu) ani jeden zástupce české národnosti. Čeští politici se začali připravovat na možné státní změny od poloviny roku 1918. Například brněnský advokát a politik JUDr. Hynek Bulín byl začátkem října 1918 pražským ústředím pověřen vypracovat návrhy na změny na postech státní správy na Moravě.⁵ V polovině října byl Hynek Bulín hotov s vypracováním seznamu spolehlivých osob ve státní správě na Moravě a lidí, které bude třeba vyměnit. Následně vedl 22. října diskrétní jednání s českými okresními hejtmany na Moravě o možném převzetí správy pro Národní výbor, resp. nový stát: „Na středu 23. října svolal tehdejší místodržitel baron Karel Heinold do Brna všechny okresní hejtmany moravské, aby s nimi měl poradou o zásobovacích potížích [...].

.....
v čele Národního výboru v Brně, okresního Národního výboru v Boskovicích, Jihlavě, Olomouci či Znojmě. O mimořádné angažovanosti advokátů v politice a veřejném životě viz Rája, M., *V čele občanských elit. Advokáti a společnost na Moravě v letech 1869–1914*. Brno: Matice moravská, 2015.

4 Blíže k situaci ve Slezsku Gawrecká, M., *Slezsko a vznik Československé republiky v roce 1918. Časopis Slezského zemského muzea, série B*, 67 (2018), s. 13–26.

5 Bulín, H., *Jiskry a plameny*. Brno: nákladem vlastním, 1930, s. 111.

Den před tím jsem všechny české účastníky této porady pozval na důvěrnou schůzi do salonku českého čtenářského spolku, abych s nimi pojednal o převzetí správy pro Národní výbor; dostavili se skoro všichni. [...] Slíbili všichni až na jednoho, jemuž ještě vadila jeho služební přísaha.“⁶ Patrně první akcí reprezentantů českých politických stran v Brně (resp. rodičího se Národního výboru) bylo převzetí Válečného obilního ústavu v Brně, kam se scházely všechny rekvizice potravin a který měl na starosti zásobování a výživu obyvatelstva Moravy a Slezska.⁷ V Brně existovaly původně Národní výbory dva – vedle brněnských členů Národního výboru československého v Praze zde vznikl také místní (městský) Národní výbor.⁸ Pro náhlý velký objem práce byli pak po převratu členové místního Národního výboru kooptováni do brněnské pobočky ústředního Národního výboru a tento byl někdy označován jako moravský Národní výbor.

Jistým překvapením se 14. října 1918 staly demonstrace a stávky organizované Socialistickou radou sdružující tři české socialistické strany (sociální demokracii autonomistickou i centristickou a československou socialistickou stranu), bez konzultací s ústředním Národním výborem československým, za účelem zamezení vyvážení potravin z českých zemí a zlepšení zásobování obyvatelstva. V Brně se sešel na náměstí Císaře

6 Tamtéž, s. 112.

7 Zásobování na Moravě a ve Slezsku. *Lidové noviny*, ranní, 26 (1918), č. 295 (27. 10.), s. 1; Moravské a české zásobování v rukách lidu. *Lidové noviny*, ranní, 26 (1918), č. 296 (28. 10.), s. 1.

8 Budínský, J., *Morava za války*. Brno: Moravský legionář, 1936, s. 385, 386.